

Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen

Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?¹

Av Randi Solheim

I sproglivet synes vi at se to modvirkende tendenser, den ene i retning av splittelse, den anden i retning av større og større enheder. Hvilken er den stærkeste?
(Jespersen 1925:40)

1 Innleiing

Dei forholda som blir drøfta i det følgjande, ligg nær opp til temaet for doktoravhandlinga mi (Solheim 2006), som skildrar talemålsutviklinga i Høyanger frå industrietableringa i 1916 og fram til i dag. Då den føreliggjande artikkelen har utgangspunkt i erfaringar frå doktorgradsarbeidet, må eg nødvendigvis komme inn på noko av den same tematikken her. Men artikkelen kan også sjåast som *utfyllande* i forhold til avhandlinga, då eg i denne samanhengen vil leggje større vekt på allmenne utviklingstendensar i det norske språklandskapet, og dermed sjå det lokale språksamfunnet i ein meir overordna samanheng.

Innleiingsvis er det nødvendig med ei presisering av tittelen. Etter andre verdskrigen har nemleg talemålet i Høyanger gått igjennom omfattande endringar. Dette føreset at eg har eit *utviklingsperspektiv* på framstillinga, både når det gjeld dei lokale og dei nasjonale

---

¹ Artikkelen er basert på manuskriptet til prøveforelesinga eg heldt for graden doctor artium ved universitetet i Trondheim, NTNU, 22.09.06. Det oppgitte emnet var «Språkhaldningar og språkbruk i Høyanger etter andre verdskrigen i norsk perspektiv: Eit særtilfelle eller eit lokalt eksempel på ein allmenn tendens?» I denne artikkelversjonen har eg gjort nokre mindre tilpassingar til ein skriftleg kontekst. For bakgrunnsinformasjon om talemålsutviklinga i Høyanger viser eg til Solheim 2006.

tendensane. Hovudfokuset vil liggje på *språkbruk*, og på korleis og kvifor talemålet har endra seg over tid – i Høyanger og i landet elles. Når det gjeld *språkhaldningar* i Høyanger, grovt definert som språkbrukarane sine opplevingar av og innstillingar til talemålet, finst det få diakrone kjelder. Derfor vil eg også leggje noko mindre vekt på dette perspektivet, sjølv om haldningane i stor grad vil vere implisitte i dei utviklingslinene eg skildrar. Med «allmenne tendensar» forstår eg språklege endringsprosessar og utviklingsliner som har gjort – og gjer – seg gjeldande i heile Noreg, om enn i noko ulik grad. For å illustrere desse vil eg gi døme frå ulike dialektområde. Dei prosessane som fann stad lokalt i Høyanger, kjem eg meir spesifikt inn på mot slutten. Aller først skal eg imidlertid setje dette samfunnet inn i ei historisk og språksosiologisk ramme.

2 Språklege klimaendringar – nasjonalt og lokalt

Den perioden eg skal ta føre meg i det følgjande, kan seiast å ha vore prega av *språklege klimaendringar*. Dette omgrepet blir gjerne brukt for å skildre endringar som har følgd overordna tankar og trendar i samfunnsutviklinga, og som i ulik grad har gitt rom for lokale dialektar i det offentlege rommet. Sjølv om desse endringane ikkje kan seiast å vere absolutte, er det mogleg å trekkje ut nokre hovudliner som kan illustrere historiske utviklingstendensar: På 50- og 60-talet kunne ein t.d. observere tydelege skilje i språkbruken mellom private og meir formelle sfærar. Språket i media og andre offentlege samanhengar var prega av standardiseringskrav og høflegheitsformer, og i alle dei største byane fann ein språklege skiljeliner mellom såkalla gatespråk og «forfina» bymål. Omkring 1970, derimot, gjorde ei motrørsle seg gjeldande. Ein fekk ei oppblomstring av dialektane, og dermed større rom for lokalt og individuelt språkleg særpreg. Denne såkalla *dialektrenessansen* blir gjerne knytt til ei «grøn bølge» og til politiske ideologiar om frigjering. Viktigast i språkleg samanheng var likevel ønsket om auka kontakt med lokal kultur og geografiske røter, samtidig som målrørsla sin kamp for nynorsk og dialektar stod sentralt (jf. t.d. Torp og Vikør 2003). Denne perioden blir gjerne trekt fram for å illustrere den sentrale posisjonen dialektane har i det norske språklandskapet,

m.a. sett i forhold til Sverige og Danmark. Likevel kan ein vanskeleg seie at denne vendinga resulterte i gjennomgripande språklege endringar på alle samfunnsnivå.

Viss vi går endå 20 år fram i tid, til nittitalet og vårt eige tiår, har nok effektane av den omtala dialektrenessansen avteke. Framleis har dialektane ein sentral posisjon i det norske samfunnet, men ulike språkhaldningar og uformelle normer gjer likevel at det til tider er stor avstand mellom ideologi og praksis. Dette blir også spegla i utviklinga av dialektane, der det lokale særpreget gradvis blir borte og dialektane blir meir like over større område. Ein snakkar gjerne om talespråkleg *regionalisering*, ein prosess eg vil komme tilbake til seinare.

Aller først skal vi innom Høyanger, for å sjå korleis dei skisserte utviklingslinene har gjort seg gjeldande her. Då industrisamfunnet blei etablert, skapte dei mange innflyttarane ein kompleks sosial og språkleg situasjon. Etter kvart tok ein ny, samlande industristadskultur form, og som ein del av denne voks det òg fram ein ny dialekt – ein *koiné*. I denne konteksten skildrar omgrepet *koinéforming* grovt sagt dei ulike utviklingsstadia, frå den første kontakten mellom innbyggjarane i det nyetablerte samfunnet og dei ulike dialektane deira, via ein språkleg *kaosperiode*, til gradvis utkrystallisering av ein *ny dialekt*. For meir informasjon om *koinéforminga* som fenomen, og om korleis dei aktuelle endringsmekanismane gjorde seg gjeldande i Høyanger, kan eg m.a. vise til Siegel (1985, 2001), Kerswill (2002), Trudgill (1986) og Solheim (2006). Her skal eg først og fremst konsentrere meg om overgangen mellom dei to siste stadia, samt den vidare talemålsutviklinga. Det er likevel ikkje mogleg å isolere desse fasane fullstendig frå den innleiande kontaktsituasjonen, noko eg kjem tilbake til avslutningsvis.

Viss vi startar med å sjå nærare på dei overordna språklege utviklingslinene, og jamfører framveksten av den moderne høyangerdialekten med nasjonale språklege klimaendringar etter krigen, ser vi at desse i grove trekk fell saman. Det gjeld både i tid og med omsyn til sentrale ideologiar: På 1950- og 60-talet var språksamfunnet Høyanger først og fremst prega av brytningar mellom ulike innflyttarmål. Men nokre allmenne tendensar gjorde

seg likevel gjeldande. Ikkje minst stod standardnært austnorsk talemål sterkt, og til liks med dei store byane hadde Høyanger sin austkant og vestkant med tydelege språklege klasseskilje mellom «bydelane». Prestisjespråket låg nær opp imot talt bokmål. Det blei i utgangspunktet brukt av innflyttarar og i overklassen, men det hadde stor påverknadskraft også i samfunnet elles. Såleis kunne ein høyre austnorsk både i den fornemme Villabyen og blant arbeidarane på Fabrikken. Men etter kvart tok språkutviklinga ei anna vending, og ein gong rundt 1970 utkrystalliserte det seg gradvis ein ny og meir einsarta dialekt, der basisen var vestnorske og lokale språktrekk. Ein gjekk altså *tilbake* mot meir heimlege språklege ideal etter ein periode prega av innflyttarmål, standardspråk og kompleks målbryting. Resultatet blei ein dialekt som er umiskjenneleg *vestnorsk*, men som har tydelege islett frå innflyttarmåla og språktrekk som på ulike måtar vitnar om den spesielle historiske utviklinga til samfunnet. I seinare tid, altså *etter* dette fokuseringsstadiet, har høyangerdialekten utvikla seg vidare i tråd med meir allmenne tendensar, noko som m.a. medfører at det spesifikt lokale særpreget ikkje lenger er like tydeleg.

Dei overordna klimaendringane eg her har skissert, og spesielt den auka statusen lokale talemål fekk på 1970-talet, kan altså seiast å harmonere med koinéforminga i Høyanger, slik denne oversikten viser:

<i>Tidsrom (ca.)</i>	<i>Overordna talemålsideologiar</i>	<i>Språksituasjonen i Høyanger</i>
1950–60	Standardiseringskrav, høflegheitsformer, språklege klasseskilje	Standardnært austnorsk talemål stod sterkt, språklege klasseskilje
1970–80	«Dialektrenessanse», større rom og auka aksept for lokale talemål	Språkleg fokusering, vestnorske og lokale språktrekk blei tekne opp på ny
1990–2006	Utjamning av lokalt særpreg, språkleg regionalisering	Utjamning av lokalt særpreg, språkleg regionalisering

Figur 1: Språklege klimaendringar – nasjonalt og globalt

At desse utviklingsfasane i stor grad fell saman, gjer det sannsynleg at dei overordna nasjonale ideologiane kan ha støtta opp om den lokale utviklinga i Høyanger. Men samtidig er språksituasjonen i Høyanger resultatet av ein spesiell språkendringsprosess som hadde utgangspunkt i, og som utspelte seg innanfor eit heilt spesielt lokalsamfunn. Forholdet mellom dei overordna historiske linene og dei språkendingane som gjorde seg gjeldande lokalt, vil eg drøfte avslutningsvis. Først skal vi imidlertid sjå nærare på meir allmenne språkendingstendensar i Noreg. Undervegs vil eg gi døme både frå Høyanger og frå andre kantar av landet

3 Om forholdet mellom det standardnære og det lokale

I det moderne samfunnet har auka mobilitet og store omveltingar ført til utstrekt *kontakt* mellom ulike dialektar, noko som i sin tur har gitt språkutviklinga ein ny dynamikk. I svært mange tilfelle, og over store delar av Europa, har slike omveltingar aktualisert forholdet mellom *lokal* dialekt på den eine sida og meir *standardnært* talemål på den andre (jf. t.d. Auer et al. 2005). Det er også slik at både dei språklege ideologiane som har komme til uttrykk gjennom klimaendingane eg tidlegare har omtala, og talemålsutviklinga i Høyanger, langt på veg kan oppsummerast ved å studere dette forholdet. Skiftande haldningar og vekslande avstand til lokale talemålsnormer versus ei opplevd, overordna standardnorm kan altså seie mykje om språkending, både på makro- og mikronivået. Og fordi forholdet mellom dialekt og standard er ein aktuell motsetnad i dei aller fleste moderne språksamfunn, vil eg late dette omgrepsparet representere ein sentral akse i den vidare drøftinga.

Dette utgangspunktet krev likevel nokre omgrepsavklaringar. Aller først: Kva er eit standardtalemål, og ikkje minst: Kva *innverknad* har standardnært talemål på dei norske dialektane? Om dette strider dei lærde. Eg vil her trekke fram to kontrasterande syn, eller to analysar av kva standardmål er, og av kva funksjon det har i Noreg.

På den eine sida finn vi dei som tek utgangspunkt i det faktumet at Noreg, på grunn av spesielle språkhistoriske og språkpolitiske forhold, *ikkje* har noko offisielt standardtalemål. Derimot har vi to

skriftstandardar, og omgrepet standardtalemål blir knytt opp imot desse, slik at det blir tala om eit bokmålsnært og eit nynorskknært standardtalemål. Dermed ser ein standard som ei fastsett, preskriptiv norm, som språkbrukarane medvite tilpassar seg i dei aktuelle situasjonane (Sandøy 2005:72). Det vanlegaste bruksområdet for dette standardtalemålet er etermedia. NRK-journalistane har t.d. retningsliner for bruk av *talt* bokmål og nynorsk. Det finst likevel ikkje nokon fonologiske reglar for uttale, noko som inneber at standardtalemålet vil bli prega av dialektbakgrunnen til dei enkelte språkbrukarane. Innanfor denne fløya prøver ein gjerne å skilje standardomgrepet frå faktorar som prestisje og gjennomslagskraft, og det blir argumentert for at standardspråk i seg sjølv har *liten* innverknad på utviklinga av norske dialektar. I staden blir kontakt med nabodialektar og talemålsutvikling med utgangspunkt i regionale senter framheva som dei primære påverknadskjeldene (jf. t.d. Sandøy 2005, Akselberg 2005). Her legg ein først og fremst vekt på det som blir omtala som dei *horisontale* dimensjonane i talemålsutviklinga, det vil seie språkending som resultat av kontakt og utjamning mellom tilgrensande dialektar. Desse endringsprosessane kjem eg tilbake til nedanfor.

På den andre sida – og det er her *eg* kjenner meg mest heime – finn vi dei som ser standardtalemål som ei *opplevd norm*, eller eit overordna normideal. Sjølv om ei slik norm *offisielt sett* ikkje finst, er det mange språkbrukarar som opplever at talemål som ligg nær opptil skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, har ein overordna posisjon i forhold til alle andre norske dialektar. Denne norma blir m.a. omtala som «standard austnorsk», «talt bokmål» og til og med «danna austnorsk» – kjært barn har mange namn. Stor utbreiing i media og offentlege samanhengar så vel som geografisk, og framfor alt i hovudstaden, gir dette talemålet eit preg av autoritet, noko som gjer at faktorar som status og gjennomslagskraft langt på veg blir implisitte eigenskapar. For mange språkbrukarar fungerer ei slik norm som ei slags mental språkleg rettesnor, som medvite eller undermedvite påverkar talemålet deira. Når det gjeld det *nynorske* standardtalemålet, må det seiast at det verken har den same utbreiinga, statusen eller

påverknadskrafta som den bokmålsbaserte standarden. Standarddiskusjonen handlar altså i all hovudsak om det bokmålsnære talemålet.

Den opplevde, overordna standardnorma kan seiast å verke nedover i eit tenkt hierarki, der ho påverkar dei lokale dialektane som plasserer seg langs ei grunnline. Her kan ein altså snakke om *vertikale dimensjonar* i språkendinga.² Før eg går nærare inn på konsekvensane av eit slikt normideal, må eg presisere at det ikkje er tilfelle, verken i Høyanger eller andre stader, at språkutviklinga *enten* går langs ein horisontal eller ein vertikal akse. Slik eg ser det, vil begge dei skisserte dimensjonane vere til stades heile tida, mens forholdet mellom dei vil variere med tid og stad. Her er det altså snakk om ein *dynamisk* modell, som kan skisserast på denne måten:

Figur 2: Dimensjonar i talemålsutviklinga

Språkendingane utspelar seg på ulike nivå i *rommet* mellom det standardnære og det lokale, avhengig av kva dimensjonar som gjer seg sterkast gjeldande i det aktuelle lokalsamfunnet. Det er ein slik modell eg tek utgangspunkt i når vi no skal sjå nærare på allmenne trekk i nyare norsk talemålsutvikling, og seinare på språksituasjonen i Høyanger.

² Sjå Auer & Hinskens (1996), Mesthrie et al. (2000) og Røynealand (2005) for drøfting av slike hierarkiske modellar. Her kan det også nemnast at Akselberg (2003), som eit alternativ, lanserer ein «semi-vertikal modell» der standarddimensjonen i større grad gjer seg gjeldande i ein vekselverknad med ulike regionale utviklingstendensar.

Kva konkrete utslag den opplevde standardnorma gir innanfor ein slik modell, er avhengig av korleis ho blir opplevd av dei aktuelle brukarane, og av det språklege utgangspunktet deira. Det er altså ikkje slik at folk t.d. på strilelandet utanfor Bergen sluttar å «skarre på r-ane» og tek opp «tjukke l-ar» for å gjere austlendingar av seg. Dette ville representere for omfattande endringar av det fonologiske systemet. Men mange strilar vil nok byte ut /ga:/ med *gå*, og /su:lə/ med *solå*. Her og mange andre stader handlar det om endringar som ikkje bryt med grunnleggjande dialektale trekk, men som likevel jamnar ut det lokale særpreget. Dermed blir språktrekk som signaliserer tilknytning til eit spesielt lokalsamfunn, gjerne borte til fordel for former som har større utbreiing regionalt eller nasjonalt. Til dømes held rørosmålet på mange trønderske språktrekk, mens den lokale «røros-s-en» i ord som /ʃkule/ og /faktiʃk/ står lagleg til for hogg (Røyneland 2005). Standardiseringa blir altså *tilpassa* språkgrunnlaget. Brit Mæhlum (under utgiving) brukar eit sett metaforar for å skildre effektane av denne norma: Ho ser standardnorma som eit landsdekkjande språkleg overrislings- eller vatningsanlegg, og snakkar om eigenskapar ved «det lingvistiske jordsmonnet» for å skildre dei lokale språklege konsekvensane. I kor sterk grad standardpåverknaden trengjer ned i dette jordsmonnet, eller dialektgrunnlaget, vil altså vere forskjellig frå stad til stad. Ofte blir resultatet av denne effekten eit slags kompromiss mellom det lokale talemålet og den opplevde standardnorma.

For å illustrere haldninga til og effekten av den austnorske standardnorma, har eg henta nokre sitat frå eit intervju med ein eldre språkbrukar frå Høyanger:

Viss eg skolde snakke helt fritt og ikkje måtte pynte pao da, slik so eg mao gjere viss eg treffe en austlending te dømes nere, [...] so kan da vel kanskje ve i grovaste laget det, då.

Du saie ikkje «gao og stao og ljao» og alt viss du staor og snakka med en austlending, fø dao vilde han skjønne at «gudbevare meg, du er no en gammal mann so ikkje kan snakke bere» («Peder», 81 år).

Her kjem det tydeleg fram at informanten opplever austnorsk som eit normideal som står langt over hans lokale dialekt i status, og som

i visse situasjonar påverkar språkbruken hans. Ein kan òg leggje merke til at han knyter austnorsk til noko *moderne*. Sitt eige talemål opplever han derimot som gammaldags, og han reknar det heller ikkje som eit fullverdig bruksmål. Eg kan leggje til at det er ein engasjert og språkmedviten mann vi her har med å gjere, som aktivt prøver å ta vare på det tradisjonelle talemålet sitt. Likevel føler han altså at han *må* standardisere språket sitt i retning austnorsk for ikkje å bli undervurdert. I intervjuet kjem det også fram at dette er noko som strir mot dei personlege verdiane hans, men at «det lyt bli slik». Desse små intervjuutdraga seier såleis mykje om den uformelle makta og den sterke symbolikken som kan liggje i den opplevde standardnorma. Vi ser at eigenskapane ved det standardnære austnorske talemålet knyter seg både til den overordna posisjonen som normideal, ein moderne sfære, samt forhold som påverknadskraft, status og autoritet. Og dersom ein knyter *motsetnadene* til det lokale talemålet, slik denne informanten sjølv gjer, blir kontrastane store og effekten sterk.

Den siste delen av sitatet illustrerer samtidig den språkendringsmekanismen som tydelegast gjer seg gjeldande i Noreg i dag, nemleg nivelleringa av markerte lokale trekk, som eg allereie har vore inne på. Vi ser at informanten vår opplever «sognediftongane» i /gau/ og /stau/ som både grove og umoderne. I visse situasjonar blir dei derfor monoftongerte – og standardiserte – til *gå* og *stå*. Dei sistnemnde formene er vanlege både på Vestlandet og i landet elles, samtidig som dei er samanfallande med talt bokmål. Dette samanfallet aktualiserer eit problem som knyter seg til drøftinga av standardpåverknad, nemleg at mange utviklingsdrag er *fleirtydige*. Dei kan tolkast både som påverknad frå ei opplevd standardnorm, og som påverknad frå nabodialektar eller eit regionsenter. Det er altså ikkje sikkert at ein klarer å skilje mellom standardnorma og ein meir nivellert dialekt på eit regionalt nivå, noko som gjer det vanskeleg å seie eksakt kor impulsane kjem frå. Men det er i alle tilfelle slik at dei nemnde språkendingane representerer ei *standardisering*.

Viss ein ser standarden som ei opplevd norm, kan ein også snakke om *standardtilnærming*, dvs. at språkendingane går *i retning* den nasjonale standarden, men utan at ein nødvendigvis får fullt

samanfall. Her kan vi hente eit trøndersk døme: Gamle jamvektsinfinitiv av typen *vårrå*, og *gjørra* ('vere' og 'gjere') er over store delar av Trøndelag på veg ut hos den yngste generasjonen. I staden blir dei gjerne realiserte som /væ:r/ og /gjø:r/, altså etter mønster av overvektsord med apokope. Med desse og tilsvarende endringar blir det historiske skiljet mellom jamvektsord og overvektsord borte, noko ein kan sjå som ei forenkling av språkssystemet. Men samtidig er det snakk om nivellering av eit markert og til dels stigmatisert lokalt trekk, noko som fører dei unge trønderane i retning eit meir standardnært talemål. Det er nemleg ikkje tvil om at *vær* og *gjør* ligg nærare standardnorma enn *vårrå* og *gjørra*.

Denne prosessen blir tydelegare viss vi prøver å illustrere dei ulike språklege nivåa ved hjelp av ein hierarkisk modell:

Figur 3: Eit språkleg hierarki

Her har eg plassert dei nye trønderske formene på eit *regionalt nivå*, som eit slags språkleg *kompromiss* mellom det tradisjonelle lokale talemålet og den overordna standardnorma. Dette er elles to svært illustrerande døme, fordi overgangen til *vær* og *gjør* i seg sjølv representerer ei standardisering, mens apokopen *samtidig* gir formene eit regionalt særpreg.

I ein slik modell kan ein i prinsippet setje inn døme frå heile landet. Både i Høyanger og over store delar av Vestlandet ser vi t.d. at tradisjonelle, lokale presensformer som *kjem(e)* og *søv(e)* mistar vokalskiftet, slik at ein i staden får *komme* og *sove*. Også desse kan sjåast som mellomformer eller regionale kompromiss, og altså som tilnærmingar mot standardformene *kommer* og *sover*. Men, som eg allereie har vore inne på, kan det i mange tilfelle vere vanskeleg å skilje mellom det regionale og det nasjonale nivået. Det er fordi det *ikkje* er snakk om definerte nivå i eit statisk hierarki, jf. den dynamiske modellen eg skildra over. Det handlar heller om å plassere aktuelle former i eit kontinuum.

Regionalisering er eit utbreitt omgrep når ein snakkar om norsk – og europeisk – talemålsutvikling. Det viser grovt sagt til at spesifikt lokale trekk gradvis blir borte, og at dialektane blir meir like over større område eller innanfor visse regionar. Samtidig held språkbrukarane som regel på fonologiske og prosodiske særdrag frå sin eigen dialekt. Men når ein prøver å gå djupare inn i desse endringane, finn ein fort ut at omgrepet regionalisering ikkje er uproblematisk. Det er snakk om komplekse prosessar som kan arte seg på ulike måtar på ulike stader, og som dessutan ikkje berre handlar om språk. Det er heller ikkje utan vidare klart kva slags normer og påverknadskjelder som gjer seg gjeldande, og det kan vere vanskeleg å snakke om avgrensa regionale varietetar. Eg skal ikkje gå inn i denne omfattande diskusjonen her, men berre ta tak i eitt poeng som både er tydeleg og aktuelt i den modellen eg her tek utgangspunkt i: Dei språkendingane eg har vist til i det føregåande, kan seiast å representere ei form for standardisering. Men *resultata* av desse prosessane blir i mange tilfelle regionalt avgrensa språkendingar – som når *vær* og *komme* hamnar på det regionale nivået i modellen (jf. Pedersen 1999:36, Mæhlum under utgiving). Omgrepet regionalisering blir då eit uttrykk for dei språklege *utslaga* standardiseringa gir, og den *forma* ho får i det aktuelle området. I dette perspektivet står altså standardspråket fram som eit overordna normideal også i regionaliseringa, mens dei konkrete språkendingane gjer seg gjeldande ein stad i spenningsfeltet mellom det lokale og det standardnære.

4 Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger

No skal vi tilbake til Høyanger og sjå nærare på språkbruk og språkhaldningar her, og på korleis ulike normideal og endringsprosessar har gjort seg gjeldande dei siste 60 åra.

Som eg allereie har nemnt, stod standardnært talemål sterkt i Høyanger på 1950- og -60 talet, før den moderne høyangerdialekten fann fokus. Nokre av desse standardtrekka fekk innpass i den nye dialekten, og representerer eit særpreg også i dag. Her finn ein dessutan ei rekkje former som fell saman med austnorsk standard, men som ikkje nødvendigvis har støtte regionalt. Dette illustrerer i seg sjølv at standardiseringa har vore sterk i Høyanger. For å illustrere denne påverknaden, har eg henta ut nokre enkeltstående språktrekk frå materialet mitt. Dei er alle utbreidde i høyangermålet, samtidig som dei er med på å gi det eit markert avstikkande preg i høve til omgivnadene:

<i>se</i>	<i>de</i> (2. p. fl.)	<i>én</i>
<i>si</i>	<i>dere</i>	<i>vet</i>
<i>være, vært</i>	<i>hennes</i>	<i>hel</i>
<i>bare</i>	<i>siden</i> (adv./konj.)	<i>mene</i>
<i>noe(n)</i>	<i>komme</i> (pres.)	<i>flere</i>
<i>mye</i>	<i>gutt</i>	<i>høre</i>
<i>gjøre</i>	<i>sammen</i>	<i>skrev</i> (pret.)
<i>hver(t)</i>	<i>åssen</i>	<i>mer</i>

Figur 4: Nokre standardnære former frå høyangermålet

Eit raskt blick på denne oversikten vil hos mange gi assosiasjonar til eit standardnært, austnorsk talemål – sjølv om ikkje alle formene er like avstikkande på Vestlandet i dag som på 1950-talet. I Høyanger er folk medvitne om at desse og tilsvarende former representerer austlandske innslag, noko som på ulike måtar pregar haldningane deira til dialekten. Dette kjem eg tilbake til nedanfor, men først skal eg seie meir om kva språklege utviklingstendensar som har gjort seg

gjeldande i Høyanger etter andre verdskrigen, og om språkbruk og språkhaldningar meir generelt.

Også om vi dreg parallellar til andre språksamfunn som er prega av stor tilflytting og påfølgjande språkending, finn vi at Høyanger skil seg ut med mange standardnære former. Helge Sandøy (2004) har samanlikna ulike undersøkingar frå såkalla *språklege smeltediglar*, m.a. Sunndalsøra, Odda og Tyssedal. Han konkluderer med at standardnært talemål har lita eller inga påverknadskraft her, med mindre over 35 % av dei nye innbyggjarane har slik språkleg bakgrunn. Han set òg opp ein formel over kva endringsfaktorar som har sterkast språkleg innverknad på slike stader, der påverknad frå regionsenter og tilgrensande område blir framheva som dei viktigaste faktorane, nest etter stor tilflytting (op. cit.:58). Han legg altså vekt på dei horisontale dimensjonane i språkendinga, mens *prestisje* og påverknad frå standardnært talemål kjem ut som den minst sentrale faktoren. Eg skal ikkje gå nærare inn på desse samanlikningane her, berre konstatere at resultatane ikkje stemmer overeins med erfaringane frå Høyanger når det gjeld forhold som har med språkleg standard, status og prestisje å gjere. Rett nok er ikkje standardpåverknaden i den moderne høyangerdialekten særleg omfattande på det morfologiske nivået, mens Sandøy legg stor vekt på dette i sine granskingar. Likevel kan ein ikkje sjå bort ifrå at høyangerdialekten har vore – og framleis er – sterkt influert av standardnært austnorsk talemål.

Den sentrale posisjonen standardtrekka har i Høyanger, kan heller ikkje forklarast med det geografiske opphavet til innflyttarane aleine. Om lag 17 % av innbyggjarane i det unge industrisamfunnet hadde bakgrunn frå Austlandet (Ervik 1974:78), altså mindre enn halvparten av det talet Sandøy opererer med. Men når austnorske språkformer likevel fekk stor gjennomslagskraft, var det nettopp fordi dei hadde sosial prestisje, både i kraft av å vere den lokale overklassen sitt språk, og som eit nasjonalt normideal. Dermed fekk ein eit språksamfunn som romma heile spennet frå den lokale dialekten til den opplevde standardnorma. Det standardnære austnorske talemålet virka altså *direkte* i dei lokale målbrytingsprosessane, saman med bygdedialekten og andre innflyttarmål,

samtidig som det fungerte som ei overordna, nasjonal standardnorm. Sagt på ein annan måte: Det standardnære austnorske talemålet verka både *frå utsida* og *på innsida*, og Høyanger hadde såleis sitt eige lokale språklege hierarki (jf. modellane eg tidlegare har vist). Her nærmar vi oss noko av det som særpregar språksituasjonen i Høyanger i høve til andre språksamfunn, der standardnorma hovudsakleg verkar ovanfrå og utanfrå.

Eg har no sagt mykje om korleis den opplevde standarddimensjonen har gjort seg gjeldande i Høyanger. Men sjølv om denne kan forklare det mange opplever som det tydelegaste særpreget ved høyangerdialekten, er det slik at dei austnorske innslaga i seinare tid har blitt mindre tydelege. Ein kan altså ikkje sjå bort ifrå det eg tidlegare har omtala som dei horisontale dimensjonane i språkendinga, nemleg tilpassinga mot andre dialektar i regionen. I Høyanger gjorde desse seg sterkt gjeldande i fasen der ein samla seg om eit vestnorsk språkssystem, men likevel på ein særeigen måte. Her finn vi fleire døme på at lokale former trengde vekk dei meir standardnære, noko som er spesielt i forhold til dei utviklingsretningane som vanlegvis gjer seg gjeldande i språkendinga. Denne vendinga må likevel sjåast i lys av det unge og ustabile språksamfunnet, og som eit ledd i fokuseringa av den nye dialekten. Dei konkrete endringane hadde m.a. samanheng med at både språkhaldningane og statusen til det standardnære talemålet endra seg etter kvart som dei lokale klasseskilja blei oppløyste. Mange austnorske former blei dermed opplevde som sosialt markerte, og blei erstatta med vestnorske majoritetsformer. Desse utviklingsdraga illustrerer korleis den språklege fokuseringsprosessen verka *mellom* dei ulike dialektane i den språklege smeltetryta. På denne tida hadde Høyanger status som eit sentrum i Ytre Sogn, og kulturen i industristaden skilde seg markert ut frå dei nærliggjande bygdene. Såleis er det også mindre sannsynleg at talemålet blei utsett for omfattande og direkte påverknad frå bygdemåla ikring. At fleire vestnorske former fekk gjennomslag i den lokale språklege fokuseringa, hadde likevel samanheng med at Høyanger fann posisjonen sin i området, og stabiliserte seg som eit *vestnorsk* industrisamfunn. Men det var først etter at den nye høyanger-

dialekten hadde utkrystallisert seg, og samfunnet på ein måte «normaliserte seg» i forhold til omgivnadene, at dei ulike dimensjonane i språkendinga byrja å gjere seg gjeldande på tilsvarande måtar som i andre språksamfunn.

I Høyanger er det altså tydeleg at horisontale og vertikale dimensjonar i språkendinga – eller standard- og dialektdimensjonen – har gjort seg gjeldande i ulik grad og på ulike måtar til ulike tider. Dette er ikkje oppsiktsvekkande i seg sjølv, jf. det eg tidlegare har sagt om språklege klimaendingar og skiftande ideologiar i talemålsutviklinga. Men forskjellane var ekstra tydelege i Høyanger, noko som ikkje minst blir illustrert ved at dei ulike normideala også kunne gjere seg gjeldande på *individnivået*. Dette har eg sett når eg har samanlikna gammalt og nytt materiale. Nokre av dei eldre informantane mine rapporterer at talemålet deira har endra seg i takt med utviklinga av høyangerdialekten. Ein av dei fortel til og med at han har gått over frå å seie /jæi/ og /mæi/ til *eg* og *meg*, altså frå standard til dialekt. Her er det snakk om store sprang, spesielt når det gjeld så symboltunge former. Dette seier noko om tydelege mentalitetsendingar hos språkbrukarane, så vel som i lokalsamfunnet som heilskap.

Korleis opplever så folk i Høyanger forholdet mellom det lokale og det standardnære? Og kva *haldningar* har dei eigentleg til sitt eige talemål? Her finst det sjølvstilt ulike meiningar og ulike medvitsnivå. Eg må også ta atterhald om at eg ikkje eksplisitt har gjennomført haldningsundersøkingar. Men gjennom dei intervjuene eg har gjennomført med språkbrukarar frå Høyanger, har eg likevel fått eit inntrykk av korleis dei opplever og vurderer talemålet sitt.

Her viser det seg at haldningane til den moderne høyangerdialekten hos mange er knytte til ei *open* og *samansett* norm. Og sjølv om informantane har gitt mange døme på lokale særtrekk, er det fleire som opplever at dialekten er meir eller mindre *nøytral*. Dette heng nettopp saman med at han rommar komponentar både frå lokale og standardnære talemål, eller frå «nynorsk og bokmål», som dei gjerne seier. Dialekten har altså eit blandingspreg. Og fordi mange tradisjonelle trekk i tillegg er eliminerte, hevdar nokre informantar at det ikkje finst ein «skikkeleg» høyangerdialekt.

Kommentarar av typen «alt er lov» kan òg peike i denne retninga. Men i mange tilfelle viser det seg at slike utsegner botnar i varierende språkleg medvit – hos folk i Høyanger som andre stader. I tillegg er det språklege metaperspektivet uvant for fleire informantar. Ein stor del av informantane signaliserer likevel, både gjennom eigen språkbruk og refleksjonar som direkte eller indirekte rører ved talemålet, at dei opplever ein lokal språkleg fellesskap, og at dei kjenner seg knytte til denne. I teoriar om språknormer er det nettopp desse kriteria – faktisk språkbruk og metaspråkleg refleksjon – som viser at det eksisterer ei felles norm, sjølv om ho både kan vere undermedviten og gi rom for stor grad av variasjon (jf. t.d. Brunstad 2000:118f).

Materialet mitt viser elles at haldningane til høyangerdialekten spenner ifrå *knot* på den eine sida til *kulturelt vitnemål* på den andre. Dette spennet er truleg ekstra stort på grunn av det opne og samansette preget til talemålet. Dei negative haldningane kan knytast til eit tradisjonelt syn på dialektar som noko «ekte» og «opphavleg», eit bilde som blir forkludra av dei mange standardnære innslaga i høyangerdialekten. Men samtidig kan altså den same blandinga knytast til ein spesiell historisk og lokal fellesskap, og slik framkalle *positive* haldningar.

Når ein ser språksamfunnet Høyanger under eitt, må ein likevel ta *fleire* normer i bruk for å skildre det språklege mangfaldet. Framleis kan ein nemleg møte eldre på gata som snakkar eit standardnært austnorsk talemål, og det utan at sambygdingane opplever det som unaturleg eller avstikkande. I denne generasjonen finn ein også markerte språktrekk frå det tradisjonelle bygdemålet, samt ulike blandingsstrategiar. Desse eldre informantane utgjør altså ei svært kompleks og interessant språkbrukargruppe. I denne samanhengen skal eg nøye meg med å streke under at det som er mest spesielt ved dei språkhaldningane som kjem til uttrykk i granskinga mi, nettopp er aksepten av ulike varietetar og blandingsstrategiar i denne aldersgruppa, eller den store «språklege takhøgda». Det er nemleg gjennomgåande at folk opplever spennet frå tradisjonell lokal dialekt til austnorsk standard som *naturleg*, og altså som eit vitnemål om framveksten til industrisamfunnet. Likevel er det eit historisk

perspektiv nedfelt her, som gjer at det definitivt ikkje blir opplevd som naturleg om t.d. ein 16-åring skulle velje å snakke austnorsk.

5 Eit særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?

I det følgjande vil eg prøve å samle trådane og ta meir eksplisitt stilling til spørsmålet om kor vidt språkutviklinga og språksituasjonen i Høyanger representerer eit sosiolingvistisk særtilfelle eller er resultatet av allmenne tendensar.

Gjennomgangen av sentrale språklege utviklingsliner i Høyanger har vist at dialekten gradvis har tilpassa seg det vestnorske språklandskapet. Men *samtidig* ser vi altså at ei standardnær talemålsnorm har gjort seg sterkt gjeldande i visse fasar, og sett tydelege spor etter seg i den moderne høyangerdialekten. Når ein samanliknar den språkutviklinga som har funne stad i Høyanger etter andre verdskrigen, med meir overordna liner i norsk talemålsutvikling, blir det klart at ein må skilje mellom *prosessane* på den eine sida og *påverknadskjelder og resultat* på den andre. For å ta dei siste faktorane først: På eit overordna plan er både aktuelle påverknadskjelder og språklege resultat frå Høyanger i stor grad samanfallande med allmenne tendensar. Her handlar det m.a. om standardpåverknad, nivellering av markerte trekk og utjamning av forskjellar gjennom lokal og regional tilpassing – altså generelle forhold som eg allereie har vore inne på. Desse forklarar kvifor ein stor del av formene i den fokuserte høyangerdialekten i dag gjer seg gjeldande også elles i regionen, og kvifor dei språklege forskjellane mellom Høyanger og omlandet blir gradvis mindre.

Samtidig er altså prosessane ulike. I Høyanger utspelte språkendingane seg først og fremst innanfor eit spesielt språkleg handlingsrom – det lokale hierarkiet som eg introduserte over. Dessutan dreia det seg om ei *intensivert* utvikling som på mange måtar var føre si tid. Dette kan ein illustrere ved å jamføre med språkendingar som i dag er aktuelle i dei tilgrensande områda. Her ser vi t.d. tendensar til at diftongeringa av norrøn lang /a/ blir borte, slik at /baut/ blir *båt*, at den morfofonologiske vekslinga mellom velarane /g/ og /k/ og palatalane /j/ og /ç/ fell bort, slik at *ryggjen* og

bokja blir *ryggen* og *boka*, og at forma *me* i første person fleirtal blir til *vi*. I Høyanger, derimot, blei alle desse endringane gjennomførde allereie for 50–60 år sidan. Dette illustrerer tydeleg forskjellane mellom den intensive koinéforminga som gjorde seg gjeldande her, og den meir ordinære dialektnivelleringa i områda rundt. Det er altså først i seinare tid at språksituasjonen i den aktuelle regionen har nærma seg Høyanger. Dette skjer likevel ikkje etter *mønster* frå Høyanger, men er heller eit resultat av at dei same påverknadskjeldene gjer seg gjeldande som ledd i ein annan prosess.

Også når det gjeld forholdet mellom talemålet i Høyanger og dei nærliggjande områda, kan ein trekkje parallellar til liknande samfunn. I Odda og Tyssedal blei talemålsutviklinga etter industrialiseringa på ulike måtar prega av innflyttarane sin geografiske bakgrunn: I Odda var denne gruppa for lita og ueinsarta til å setje eit tydeleg preg på språket, mens dei mange austnorske innflyttarane i Tyssedal gjorde sitt til at standardnært austnorsk talemål nærast trengde vekk den lokale dialekten (Sandve 1976). Også den seinare utviklinga i desse industrisamfunna er interessant i denne samanhengen: Talemålet i Tyssedal har nemleg nærma seg regionen elles, og dermed blitt *mindre* standardnært. Talemålet i Odda, derimot, har i dag eit noko *meir* standardnært preg enn før – ikkje som påverknad frå Tyssedal, men truleg som eit resultat av at meir allmenne språkendringstendensar har gjort seg gjeldande. Begge industrisamfunna «innordna seg» altså gjeldande utviklingstendensar etter kvart som effekten av dei spesielle språkkontakt-situasjonane blei redusert. Men om ein ser talemålsutviklinga på dei to stadene i eit overordna perspektiv, er det klart at det er snakk om heilt ulike prosessar, sjølv om dei språklege resultatata i dag kan synest nokså like.

Også når ein skal seie noko om kva som særmerkjer dei språkendringsprosessane som har funne stad i Høyanger etter andre verdskrigen, må ein sjå tilbake til den situasjonen som la grunnlaget for den spesielle utviklinga, og til det samfunnet endringane utspelte seg i. Eg har allereie vore inne på at møta mellom bygdefolk og innflyttarar gav språkutviklinga ein ny dynamikk og ein ny intensitet. Det var snakk om ein kompleks og samansett sosial

situasjon, og både på det sosiale og det språklege planet blei det utløyst prosessar som leidde mot tilpassing og ny fellesskapsdanning. I vitskapsteorien snakkar ein gjerne om «intensjonale» prosessar og forklaringsmodellar, eit omgrep som viser til underliggjande motivasjonar som er nedfelte i menneskelege vanar og handlingar, men som ikkje nødvendigvis er medvitne (jf. t.d. Nordenstam 1994:141). Utviklinga av ein ny dialekt i kjølvatnet av industrietableringa i Høyanger kan sjåast som ein slik intensjonal prosess. Dette kan ein også finne støtte for i sosialpsykologisk teori, m.a. i grunnlaget for den språklege tilpassingsteorien, der nettopp ønskje om sosial integrering er eit styrande prinsipp i kontakt mellom menneske (jf. t.d. Giles & Smith 1979). Nokre teoretikarar talar til og med om eit *instinkt* som får oss til jobbe for å etablere og oppretthalde sosiale fellesskapar, noko som kan representere ei sentral kraft i sosiolingvistisk endring (Chambers 2003:274). Samtidig er det slik at vi menneske har eit grunnleggjande behov for å vise at vi *høyrer til* ein stad, og vi ser gjerne både oss sjølve og andre i lys av eit lokalsamfunn. Talemålet kan vere eit middel til å vise slik tilhøyrslø, enten i snever eller vid forstand. Desse teoriene støttar tankane om ei intensjonal språkutvikling, og illustrerer også kvifor denne vil vere tydelegare i nye språksamfunn enn andre stader: I ein kaotisk kontaktsituasjon *må* ein nemleg konstruere ein sosial fellesskap for å plassere seg sjølv. I Høyanger blei dette perspektivet forsterka fordi det nye samfunnet blei bygd opp frå grunnen av, og fordi innflyttarane også hadde eit eksplisitt mål om å byggje opp eit nytt samfunn. Samtidig er ei kjensle av fellesskap ein grunnleggjande føresetnad for at ein ny dialekt skal ta form (jf. t.d. Kerswill 2002). Dette gjer det altså mogleg å sjå både utkrystalliseringa av den nye høyangerdialekten og re-forankringa i det lokale språklandskapet som ei intensjonal utvikling. Desse språklege prosessane følgde direkte av den spesielle kontaktsituasjonen, og dei utspelte seg primært innanfor lokalsamfunnet. Men samtidig kan ein altså ikkje isolere endringane fullstendig frå ein ytre kontekst: På det regionale nivået har vi sett at språksamfunnet Høyanger har tilpassa seg det området det er ein del av. Og på det nasjonale nivået har vi sett at

utviklinga av høyangerdialekten i tid fell saman med overordna ideologiar og språklege klimaendringar.

Etter at industrisamfunnet – og industristadsdialekten – hadde stabilisert seg, kan ein derimot seie at språksituasjonen i Høyanger gradvis har blitt *fanga opp*, og dels innhenta, av dei allmenne utviklingstendensane. Desse gjorde seg først og fremst gjeldande etter at den nye dialekten hadde funne fokus, men i dag er dei altså rådande. Likevel vil dei fleste framleis høyre at høyangerdialekten er spesiell, ikkje minst på grunn av kombinasjonen av lokale og standardnære trekk.

Etter desse drøftingane kan eg slå fast at både språkbruk og språkhaldningar, så vel som språkutviklinga, i Høyanger heilt klart vitnar om eit lokalt særtilfelle. Men likevel ser ein spor av meir allmenne og overordna utviklingstendensar, som ikkje utan vidare let seg skilje ut frå den lokale prosessen. Svaret på spørsmålet som blei stilt i overskrifta – om kor vidt det dreiar seg om eit særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens – må derfor bli *både òg*. Det er eit heilt spesielt språksamfunn som har vakse fram, men denne prosessen har likevel teke form innanfor det vestnorske dialektlandskapet og i det norske språklege klimaet.

Litteratur:

- Akselberg, Gunnstein (2003): «Utviklinga av vossamálet ved tusenårsskiftet. Ei gransking av språkbruk hjå ungdomar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv» i G. Akselberg, A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk Dialektologi*. Oslo: Novus Forlag, s. 197–226.
- Akselberg, Gunnstein (2005): «Talemålsregionalisering – modellar og røynd» i *Målbryting 7* (Skrifter frå prosjektet Talemålsending i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk institutt, s. 109–130.
- Auer, Peter & Frans Hinskens: (1996) «The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area» i *Sociolinguistica* 10, s. 1–25.
- Auer, Peter, Frans Hinskens & Paul Kerswill (red.) (2005): *Dialect Change. Convergence and divergence in European languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brunstad, Endre (2000): «Alltid fleire normer» i *Målbryting 4* (Skrifter frå prosjektet Talemålsending i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk Institutt, s. 115–128.
- Chambers, Jack K. (2003): *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance* (2. utg.). Oxford: Blackwell.
- Ervik, Leif (1974): *Framveksten av industristaden Høyanger*. Hovudoppgåve i historie, Universitetet i Bergen.
- Giles, Howard & Philip Smith (1979): «Accommodation Theory. Optimal Levels of Convergence» i H. Giles & R. N. St Clair (red.): *Language and Social Psychology*. Oxford: Basil Blackwell, s. 45–65.
- Jespersen, Otto (1925): *Menneskehed, nasjon og individ i sproget*. Oslo: Aschehoug.
- Kerswill, Paul (2002): «Koineization and Accommodation» i J. K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (red.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell, s. 669–702.
- Mesthrie, Rajend, Joan Swann, Andrea Deumert & William L. Leap (2000): *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mæhlum, Brit (under utgiving): *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Novus Forlag.
- Nordenstam, Tore 1994: *Fra kunst til vitenskap. Humanvitenskapens grunnlag i et historisk perspektiv*. Bergen: Sigma Forlag.
- Pedersen Inge Lise (1999): «Hvornår er en kode ikke lenger den samme kode – og hvem afgør det?» i *Målbryting 2* (Skrifter frå prosjektet Talemålsending i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk institutt, s. 18–40.
- Røyneland, Unn (2005a): *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Dr. art.-avhandling, Oslo: Acta Humaniora.
- Sandve, Bjørn Harald (1976): *Om talemålet i industristadene Odda og Tyssedal. Generasjonsskilnad og tilnærming mellom dei to målføra*. Hovudoppgåve i norsk, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge (2004): «Types of society and language change in the Nordic countries» i B. L. Gunnarsson et al. (red.): *Language Variation in Europe. Papers from ICLaVE 2*. Uppsala: Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, s. 53–76.
- Sandøy, Helge (2005): «Standardspråk og dialektending» i B. Melander et al. (red.): *Språk i tid. Studier tilagnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk (Skrifter nr. 67), s. 71–80.

- Siegel, Jeff (1985): «Koinés and Koineization» i *Language in Society* 14, s. 357–378.
- Siegel, Jeff (2001): «Koine formation and creole genesis» i N. Smith (red.): *Creolization and Contact*, Philadelphia: John Benjamins, s. 176–197.
- Solheim, Randi (2006): *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- Torp, Arne & Lars S. Vikør (1993): *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Trudgill, Peter (1986): *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.